

УДК 159.9

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ЇЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

І.П.Волощук

*старший викладач кафедри теорії і практики
перекладу англійської мови**Національного технічного університету України
„Київський політехнічний інститут”*

У статті з різних точок зору аналізується поняття професійного розвитку: як вибір професії, як компонент особистісного новоутворення, а також як тривалий процес оволодіння професією та самореалізації в ній.

Ключові слова:

Молодь сьогодні переживає глибоку кризу цінностей, гостро потребує соціальної філософії та ідеології, яка б роз'яснила їй зміст сьогодення. Поки що вона намагається притосуватись до сучасної ситуації переважно матеріально, а не духовно. В зв'язку з цим є актуальним дослідження проблеми професійних ціннісних орієнтацій молоді, осмислення цінностей, оскільки сама система ціннісних орієнтацій визначає змістовний бік системи цінностей, життєвих пріоритетів особистості.

Мета даної статті – розкрити поняття професійного розвитку особистості на етапі вибору професії та з'ясувати яким чином ціннісні орієнтації впливають на професійне самовизначення особистості в юнацькому віці. Саме старший шкільний вік характеризується тим, що юнаки і дівчата мають досить широке коло інтересів, уміють самостійно мислити, беруть активну участь у трудовій, професійній діяльності. Шкільна молодь починає будувати свої життєві плани, вона практично готова до свідомого вибору професії.

Головним завданням профільного навчання в контексті проблеми професійного само визначення є створення умов для врахування і розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів, а також їх інформованості у сучасних вимогах ринку праці. Актуальним і вельми необхідним є пошук і розробка нових теоретико-методологічних концепцій професійного розвитку особистості особливо на стадії вибору професії. Враховуючи нові тенденції в системі освіти, де основними домінантами є ідеї гуманізації, природовідповідності та індивідуально-особистісного розвитку, основною концепцією навчально-виховного процесу стає ціннісний підхід, спрямований на взаємодію з учнем як суб'єктом, здатним до саморозвитку, самовдосконалення власного життя.

Основа якості життєдіяльності людини становлять цінності. Формування цінностей пов'язано з особливою здатністю суб'єкта відображати об'єкт для задоволення потреб і реалізації інтересів. Деякі цінності сприймаються людиною об'єктивно, але в різних ситуаціях їм надають різного значення.

Зміст та цілі життя молоді людини залежать від того які саме цінності увійдуть у його свідомість. Саме зі зміною економічних, політичних та соціокультурних умов в країні необхідно нове розуміння змістовної та структурної характеристики професійних ціннісних орієнтацій, що входять у структуру професійної спрямованості особистості і визначають майбутній вибір професійної діяльності. У межах психолого-педагогічного напрямку проблема цінностей є однією з базових, оскільки система ціннісних відношень особистості детермінує поведінку людини протягом усього життєвого шляху.

Над проблемою цінностей працювали психологи і педагоги: Б.Ананьєв, І.Бех, Р.Захарченко, Б.Кобзар, В.Лисенко, О.Сухомлинська, В.Семиченко тощо. Результати дослідження зарубіжних вчених щодо вивчення цінностей довели, що в науковій літературі відсутнє загальноприйняте поняття „цінність”. Воно по-різному трактується вченими в залежності від завдань і напрямів досліджень. А.Маслоу вважав, що цінності є частиною потребово-мотиваційної сфери. В.Франкл в поняття «цінність» вкладав сенс життя. На думку Е.Толмена цінність є привабливістю цільового об'єкта.

Нами вважається вельми актуальним і необхідним нове теоретичне осмислення процесу вибору професії та розробка і практичне використання психодіагностичних методик та технологій щодо правильного вибору професії. Ця проблема виникла, поперше, у зв'язку з переходом до ринкової економіки, де нові професії ще не закріпились у професійній культурі нашого суспільства. По-друге, – нові традиційні форми професіоналізації змінюються в сучасних умовах, особливо в умовах профільної освіти. Важливим є те, що образ професії, як когнітивне та емоційне утворення, в певній мірі змінює систему загальних орієнтирів у суспільній та індивідуальній свідомості людей. Раніше ідеальний образ професіонала був пов'язаний із образом конкретних людей та

їхніми професійними біографіями, певними професійними цінностями. Сьогодні можна спостерігати, що в певній мірі ідеальний образ професіонала змінився на ідеальний образ життя (американський, європейський, новий український). Невизначені ціннісні уявлення про саму професію змінюють орієнтири на вибір бажаного образу життя за допомогою професії. Таким чином, професія вже виступає як засіб для досягнення цього образу життя, а не як значна частина самого життя. Тому матеріальні цінності починають занадто радикально виштовхувати творчі потреби в процесі професійного самовизначення. Проте, необхідно враховувати, що зміст трудової діяльності буде визначати ставлення особистості до праці і буде впливати на задоволення своєю професійною долею. Американські вчені довели, що влучно обрана професія підвищує самоповагу та позитивне уявлення особистості про себе та посилює задоволення життям.

Саме тому так важливо для особистості, вступаючи в світ професій, зробити свій вибір свідомо і самостійно. При цьому треба враховувати наступні моменти. По-перше, світ професій динамічний та варіативний. Кожен рік з'являється близько 500 нових професій. Разом із тим деякі з них живуть 5 -15 років, а потім або вмирають, або трансформуються. По-друге, особливістю сучасного світу професій є те, що на зміну моно професіоналізму приходять поліпрофесіоналізм, що вимагає від особистості опанування не одним фахом а декількома суміжними фахами. І по-третє, особистість не статична субстанція, вона впродовж свого життя може змінити професію. Для цього треба бути готовим для переучування, займатись самонавчанням та самовихованням, саморозвитком. Адже виховна функція професійного самовизначення – розвивати в особистості потреби до самовдосконалення та саморозвитку. Перетворення особистості на суб'єкт, зацікавлений у перетворенні спеціаліста на професіонала становить зміст процесу професійного розвитку. Звідси виникає необхідність розвести поняття „спеціаліст” та „професіонал”.

Професіонал, на відміну від спеціаліста, є суб'єктом професійної діяльності, а не тільки носієм сукупності знань та вмінь. Він володіє професійною діяльністю в цілому і здатний до розвитку та зміни своєї діяльності. Іншими словами, він здатний до саморозвитку, що означає активне, якісне перетворення свого внутрішнього світу. Тут діяльність виступає засобом розвитку індивідуальності. В основі професійного розвитку полягає особистий розвиток як динамічний та безперервний процес проектування особистого життя. Передумовою становлення професіонала виступає спрямованість особистості, що включає наступні компоненти: мотиви, ціннісні орієнтації, професійне самовизначення [3, 36].

Таким чином, чинником професійного розвитку є внутрішня диспозиція особистості: її активність, потреба в самореалізації [4]. Об'єктом професійного розвитку та формою

реалізації творчого потенціалу особистості в професійній діяльності виступають такі інтегральні характеристики особистості, як професійна спрямованість, професійна компетентність та емоційна непохитність.

Отже, професійна спрямованість, за думкою Л.Мітіної, є система емоційно-ціннісних відносин, які визначають ієрархічну структуру домінуючих мотивів особистості, що в свою чергу спонукають особистість до їх реалізації у професійній діяльності. При цьому фундаментальною умовою розвитку професійної спрямованості особистості є усвідомлення нею необхідності перетворення свого внутрішнього світу та пошук нових можливостей до самореалізації у професійній сфері, тобто у підвищенні рівня професійного самоусвідомлення.

Послідовно, впродовж всього життя у особистості формується певне ставлення до різних сфер праці, уявлення про професію, про свої можливості та виділяються переваги до тих чи інших професій, формується професійне самоусвідомлення, формуються професійні наміри, ціннісні орієнтації, які утворюють когнітивний компонент структури професійного самовизначення особистості.

Е.Ф.Зеєр розглядає професійне самовизначення в контексті психології професій. Основні моменти процесу професійного самовизначення за Е.Ф.Зеєром:

1. Вибіркове ставлення особистості до світу професій.
2. Здійснення вибору з урахуванням індивідуальних особливостей людини, вимог професії та ринку праці.
3. Постійна рефлексія свого професійного існування та самоствердження в професії.
4. Сприйняття професійного самовизначення як акт самореалізації та само-актуалізації, що означає здатність особистості мобілізувати власну мотивацію, когнітивні ресурси та активну поведінку для контролю ситуації з метою досягнення обраної мети.

Зазначенні вище компоненти і складають структуру орієнтації суб'єкта до безпосередньо значущих для нього змістових сфер довкілля, через ставлення до якої він усвідомлює, стверджує себе, своє „Я”. В результаті ця сфера стає простором його суспільно-ціннісної життєдіяльності [2]. Професійна діяльність є головною сферою цього довкілля, яка визначає зміст існування особистості. Як зазначалося вище, компонентом професійної спрямованості особистості виступають професійні ціннісні орієнтації суб'єкта. На даний момент немає чіткого визначення поняття професійних ціннісних орієнтацій. З.Павлутенкова визначила їх як вибіркове стале ставлення особистості до

різних сфер професійної діяльності, специфічним ознакам професійної праці та характеристикам професій. Є.Клімов визначає сутність поняття професійних ціннісних орієнтацій як систему настанов на ті чи інші професійні цінності, що проявляються в ставленні особистості до професійної діяльності та сприяють ситуації вибору професії. Аналіз літератури демонструє, що психологи в поняття цінність вкладали семантично однопорядкові терміни: Л.Божович називала їх „життєвою позицією”, М.Добринін – „значущістю”, О.Леонтьєв – „особистим змістом”; В.Мясищев – „ставленням”; Д.Узнадзе – „настановленням”. У психології вони виступають елементами мотивації особистості, що входять у структурний зміст ціннісних орієнтацій.

Серед багатьох дефініцій у науковій літературі інтерпретація орієнтацій і цінностей здійснюється через розуміння понять, які включають такі категорії, як „настановлення”, „ціннісні ставлення”, „спрямованість”, „ціннісна орієнтація” тощо. В соціальній психології більш вживаним є термін „ціннісні орієнтації”, під якими розуміють, по-перше, – ідеологічні, політичні, моральні, естетичні й інші основи оцінок суб'єктом навколишньої дійсності та орієнтації в ній, і, по-друге, – спосіб диференціації об'єктів індивідом за їх значущістю. Значний внесок у генезис поняття „ціннісні орієнтації” зробили В.Андрущенко, С.Анісімов, Б.Губман, О.Дробницький, М.Каган, В.Мясищев та інші, проте педагогічні умови процесу їх формування у старшокласників не знайшли достатнього висвітлення в наукових дослідженнях.

Розвиток особистості старшокласника, його ціннісних орієнтацій відбувається під впливом суспільства, сім'ї, друзів тощо, проте в системі освіти реалізація цих завдань є важливою складовою навчально-виховного процесу. За О.Леонтьєвим „ціннісні орієнтації – це свідоме відтворення ціннісних властивостей об'єкта”. Ціннісним орієнтаціям властива та внутрішня напруженість, що здатна пробудити бажання, намір, інтерес, спрямований на конкретний вид діяльності. Український педагогічний словник визначає „ціннісні орієнтації” як „вибіркову, відносно стійку систему спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтовану на певний аспект соціальних цінностей”.

Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку особистості, її участі в професійній діяльності. В.Осовський розглядає професійні орієнтації як професійне настановлення на той чи інший вид професійної діяльності, що включає три основні компоненти: когнітивний, емотивний, поведінковий. Втім ця установка функціонує як цілісність, але кожний з її компонентів може домінувати або компенсувати наповненість іншого компонента в загальній структурі, додаючи їй особливого забарвлення. Так, у старшокласників проявляється недостатньо сформований когнітивний компонент і в механізмі регуляції поведінки виступає емоційне оцінювання майбутньої професії (подобається–не подо-

бається). Адже недостатня інформація щодо характеристик професій, відсутність професіограм та індивідуальної психолого-професійної діагностики та відсутність особистого досвіду призводить до орієнтації на професію на основі її престижності (емоційного компоненту). Формування професії відбувається з різних джерел (сім'я, друзі, засоби масової інформації). Такі орієнтації при недостатній розвиненості когнітивного компоненту та при однаковій розвиненості інших і стає вирішальним чинником вибору майбутньої професії. В залежності від сили та модальності емоцій таке ставлення може по-різному впливати на поведінку опантанта. Так, сильні емоції активізують, а слабкі або негативні гальмують та блокують поведінкову готовність.

Інша функція емоцій – ідентифікація значущості об'єкта орієнтації. Вона більш або менш адекватно відображає, що особисто важливе, значуще. Оскільки це є ціннісною характеристикою, то емоційне ставлення складається на основі рефлексії об'єкта як цінності, і ставлення до нього можна розглядати як з боку емоцій, так і з боку значущості [1, 124]. Значущість (цінність) об'єкта орієнтації проявляється по-різному. В емоційно-ціннісному ставленні воно є проявом оцінки, а в ширшому аспекті – втілюється в мотиви, що безпосередньо стимулюють до дії. У цьому випадку цей компонент орієнтації представляє комплекс мотивів та оцінок. Оцінки і мотиви складають зміст емоційно-ціннісного ставлення та дозволяють розпізнати такі особливості орієнтацій, які не фіксуються іншими компонентами. Так, з'ясувавши мотиваційно-оцінювальні складові орієнтацій на професію, можна зрозуміти що вони різні. В одному випадку опантанта буде високо цінити творчий потенціал професії, а в іншому високу заробітну плату. Розбіжності можуть проявлятися як в повноті рефлексії мотивів вибору характеристик професійної діяльності і також в ієрархії самих мотивів. Це свідчить що аналіз мотиваційно-оцінювального комплексу є необхідним для розуміння даної професійної орієнтації. Оцінки і мотиви відображають ті якості об'єкта які є привабливими для суб'єкта і як вони їм оцінюються, в той же час розкривають підстави для оцінки і мотивації. Так якщо вибір професії мотивується її творчим потенціалом це не тільки характеризує професію а й надає характеристику самому суб'єкту таку рису як тяжіння до творчості яка виступає підставою оцінки мотиву. Оцінювання – це процес уявляючи якого встановлюється цінність якого-небудь об'єкта з точки зору певної підстави. Такою підставою виступають цілі діяльності суб'єкта оцінки, цінності функціонують в процесі оцінювання як система координат в якій встановлюється

цінність об'єкта. Ціннісні орієнтації пов'язані з мотивами вибору. Які в свою чергу пов'язані з потребами. В мотивах конкретизуються, опредмечуються потреби. Потреби усвідомлюються особистістю перетворюються в внутрішній стимул-мотив її поведінки. Отже, мотивація оцінювання, вибір готових оцінок, припускають явність відповідних підстав, критеріїв. Функцію яких виконують ціннісні орієнтації.

Уявимо процес формування професійної установи в цілому: необхідно передумовою цього процесу виступають умови вибору і ціннісні орієнтації у формі стійкої спрямованості на цілі діяльності – когнітивне визначення ситуації. На цьому етапі оптант з'ясовує яке відношення до цілей мають елементи ситуації, яка їх роль в реалізації цілі, який вплив вони мають на процес вибору. Це складає когнітивний компонент установи. Оскільки в ситуації існує альтернативи виникає проблема вибору. Вона вирішується в процесі оцінювання на етапі формування емоційного ставлення до тих чи інших елементів ситуації. Остання розглядається з боку їх особистої значущості для суб'єкта через призму його цілей. Оцінка проявляється у формі емоційної забарвленості ціннісного ставлення до об'єкта. На її підставі формуються мотиви, які безпосередньо зумовлюють стан готовності до вибору (поведінковий компонент). Цю концепцію розробив В.Л.Осовський. В дисертаційних дослідженнях останніх десятиліть суть ціннісних орієнтацій розглядається в двох аспектах: як взаємозв'язок елементів направленості особистості: мотивів, потреб, інтересів, здібностей, і як прояв ціннісно-орієнтаційної діяльності яка обумовлена вибором певної системи цінностей, особистими перевагами.

Аналіз досліджень показав що до цінностей професії відносять ті характеристики останніх які становляться значущими для особистості. Педагогічні дослідження професійних ціннісних

орієнтацій проводяться з точки зору продуктивності, ефективності їх формування та шляхів оптимізації для кращого працевлаштування та професійної самореалізації. Підростаюче покоління несе в собі енергію подальшого розвитку. Від того які цінності будуть сформовані у молоді сьогодні від того які професійні орієнтири стануть домінуючими і особисто визначеними і залежить шлях та перспективи розвитку суспільства. Підводячи підсумок можна зазначити що в процесі професійного розвитку особистості проблема професійного самовизначення є суттєвою і актуальною в контексті сучасної акмеології. Не дивлячись на те що сучасне проблемне наукове поле акмеології значно поширилось стосовно вікових особливостей розвитку особистості, проблема професійного розвитку, саморозвитку і самоактуалізації особистості в юнацькому віці в концепції нових тенденцій в освіті є мало досліджена. Ціннісні орієнтації як змістовний компонент професійного самовизначення є центральною регулюючою функцією самопізнання (пізнання своїх цілей бажань та дій) та зумовлюють виконання їх. На нашу думку фундаментом для розвитку та формуванню професійних ціннісних орієнтацій є стрижневі провідні особисті цінності. На етапі первинного вибору професії починають формуватися професійні цінності, що визначаються особистістю як найбільш значущі. Цінності структурують як системно утворювальне ядро в професійній діяльності і внутрішньому світі людини. В процесі професійного розвитку цінності перевіряються, доповнюються, набувають дедалі особистісного значення, а сама особистість ідентифікує себе як представника цієї професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асеев В. Мотивация поведения и формирование личности. – М.: Наука, 1976. – 263 с.
2. Бех І. Виховання особистості. – К.: Либідь, 2003. – 372 с.
3. Зеер Е. Психология профессий. – М.: Ком+, 2004. – 243 с.
4. Митина Л. Психологическое сопровождение выбора профессий. – М.: Принт-М, 2003. – 175 с.
5. Осовский В. Формирование трудовых ориентаций молодежи. – К.: Вища школа, 1985. – 137 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2007 р.

